

ИРЕНЕ ДОЛСКА ИЛИ ПАМЕТТА ЗА СТАЛИНИЗМА В БЪЛГАРИЯ. ПОГЛЕД ВЪРХУ ЛИТЕРАТУРНОТО ТВОРЧЕСТВО НА ЕДНА ЕМИГРАНТКА В ИТАЛИЯ

Якуб Микулецки

Славянски институт към Чешката академия на науките, Прага

Якуб Микулецки. Ирене Долска, или Память о сталинизме в Болгарии. Взгляд на литературное творчество одной болгарской эмигрантки в Италии

Статья посвящена избранной прозе болгарской эмигрантки Ирене Долской (известной также как Рене Калева), почти неизвестной писательницы, публиковавшей свои произведения в Италии в 1950-х и 1960-х годах. В статье рассматриваются две ее повести – *Упование (Упование)* и *Бригадиры (Бригадири)*, а также роман *Двое пленных (Двамата пленника)*. Литературному творчеству Ирене Долской свойствен решительный антикоммунизм, который обычно проводится с откровенно христианских позиций. Фигуры коммунистов и их приспешников изображены как воплощение зла и часто приобретают даже inferнальные и демонические черты, что делает творчество Долской хорошо вписывающимся в биполярный контекст Холодной войны.

Ключевые слова: Ирене Долска, эмигрантская литература, антикоммунистическая литература, литература Холодной войны

Jakub Mikulecký. Irene Dolska, or the Memory of Stalinism in Bulgaria. A Look at the Literary Work of a Bulgarian Émigré in Italy

The article deals with selected prose by the Bulgarian exile author Irene Dolska (or Rene Kaleva), an almost unknown expat writer who published her work in Italy in the 1950s and 1960s. The article focuses on the two novellas *Hope (Упование)* and *The Labor Brigade (Бригадири)*, and the novel *The Two Captives (Двамата пленника)*. Irene Dolska's literary works are characterized by resolute anti-communism, which is usually presented from overtly Christian positions. Communist figures and their lackeys are depicted as the embodiment of absolute evil and often display infernal and demonic features—all this makes Dolska's work a good fit for the bipolar context of the Cold War.

Key words: Irene Dolska, Bulgarian exile literature, anti-communist literature, Cold War literature

Литературноисторическата картина на българската емигрантска литература след 1944 г. прилича на недоразкрита антична мозайка; разпознаваеми са само отделни изображения, някои от тях са добре запазени и даже

периодично реставрирани, други остават скрити под пластове прах в библиотеки и архиви в България и чужбина. Такъв, изглежда, е и случаят с литературното творчество на Ирене Долска, българска емигрантка, живяла в Милано. За отделни нейни творби пише Мая Горчева в новата си книга *Единствено бягство* (Горчева 2023) във връзка с темата за бягството през граница в годините на тоталитарния режим. Настоящата статия има амбицията да представи други възможни прочити на прозаическото творчество на тази малко известна българска писателка.

Прочитайки библиографията на българската емигрантска литература от Георги Паприков (1912 – 1984), издадена от жена му – Станка Паприкова, в Чикаго през 1985 г. (Паприков 1985), можем да констатираме, че Ирене Долска¹ принадлежи към най-активните творци емигранти след 1944 г. – тя е авторка и на проза, и на поезия. В биографичния очерк, поместен в кливландската *Антология на българската емигрантска поезия*, съставена и издадена от Георги А. Петров вероятно някъде през 80-те години², информацията за нея е твърде оскъдна. Нека цитираме откъс от очерка:

Нейното поетично поприще започва още в България като сътрудничка на класика на българската поезия Кирил Христов. Тя му е била критикът, тя го е насърчавала в творчеството му, тя е живяла с неговата поезия. От него започват и нейните първи опити в поезията – там се развива нейното поетично чувство. Като емигрантка в Италия тя издава няколко стихосбирки и няколко сборника с разкази и спомени. Стилът ѝ е чист, чувствителен и благозвучен за читателя.

(Петров, без год.: 203)

За съжаление, биографични данни за тази малко известна днес българска писателка емигрантка изцяло липсват. Това, което може да се разбере от предговори на издадените в Италия нейни книги, е, че преди да напусне България заедно с мъжа си, тя е работила като гимназиална учителка в Севлиево и по-късно в София. В предговора към *Упование* тя пише, че е станала жертва на „два противоположни режима“ в България (Долска 1959а: 5), единият от тях със сигурност е режимът след 9 септември 1944 г., а за другия режим може само да се предполага – с оглед на отявлената процарска ориентация на авторката сме склонни да предположим, че тя

¹ В някои литературноисторически извори тя е представяна с името Ирене (Рене) Калева.

² Освен Ирене Долска (Рене Калева) в антологията са включени и следните автори: Христо Огнянов, Антон Българенски [= Тончо Карабулков], Христо Бояджиев, Георги Господинов, Иван Робев, Дора Гъбенска, Детелин [= Димитър Моновски = Никола Бержански = Никола П. Вълв (1930–1993)], Иван Банковски, Георги А. Петров и Георги Ноев. Антологията е издадена в Кливланд, Охайо, от издателство „Българска реч“ (Петров, без год.), зад което стои Георги А. Петров.

има предвид по-скоро звенарския режим след 19 май 1934 г., но нека да оставим този въпрос отворен.

Впрочем целта на настоящия текст не е биографичната реконструкция на житейския път на авторката. Поставената от нас задача е с друг характер: да разгледаме литературните текстове, които всъщност са най-важните за нас и които са достъпни във фондовете на НБКМ. Интерес в случая представлява нейната проза: разкази, новели, повести и дори един роман. Всички книги са издадени от самата нея в Италия през 50-те и 60-те години на XX в. Като емблематични за българската емигрантска литература след разделната дата 9 септември 1944 г. се явяват преди всичко повестите *Упование* (1959) и *Бригадири* (1961) и може би най-интересната и най-сполучливата от нейните прозаически творби – романът *Двамата пленника* (1967). Нека започнем с първата ѝ книга, отпечатана в Селчи Умбро край Перуджа.

Упование

Повестта разказва за душевните терзания на българския емигрант Божидар, а действието се разиграва изцяло върху покрива на старинна католическа катедрала в някакъв западноевропейски град, където младият мъж изживява дълбока екзистенциална криза, след като получава вест за смъртта на майка си, станала жертва на комунистическия режим в родината. Божидар е решен да сложи край на живота си, но съвсем случайно от тротоара го забелязва един католически свещеник и така започва трогателна битка за неговия живот. Но не свещеникът в крайна сметка спасява Божидар. Спасението сякаш е материализирано от камбанния звън, който внезапно озвучава наситената с драматизъм сцена и предотвратява самоубийството на емигранта.

Тези ефирни вълни проникваха като светъл лъч през гъстата мъгла на неговото помрачено съзнание, раздухвайки я навън от най-нежните гънки на изтерзания му дух, като го галеха с чудновата нежност, за да го възвърнат бавно към самия живот. Този треперящ звън му се стори тъй мил и сладкодумен, щото му припомни неща родни и скъпи на младото му сърце, макар и много далечни.³

(Долска 1959а: 44)

Споменът за „неща родни и скъпи“ ли допринася за промяната на решението? Ако е така, носталгията на Божидар би имала по-скоро спасителен характер, но всъщност тя е тази, която представлява първоначал-

³ Цитираните пасажии от произведенията на Ирене Долска са с променена пунктуация, съобразена със съвременната норма.

ният повод за обсебилата го тъга. В спасението на Божидар обаче се намесва по-скоро друга сила, която неслучайно ще бъде артикулирана посредством християнски категории. След като чува камбаните, младият мъж променя решението си да се самоубие, нещо повече – той сякаш е бил вече мъртъв и камбанният звън го връща към живота. Нека продължим с цитата от съответния пасаж на повестта:

Нещастният изгнаник не се помръдна от мястото си, нито пък беше в състояние да произнесе дума. Внезапният камбанен звън му се стори тъй сладък, като че ли в него се криеше друг – мелодичният и скъп майчин глас, който достигаше до него в тази трагична минута от далечната поробена Родина, за да го пробуди от тежкия му кошмарен сън. Погледът му започна явно да се прояснява. В своето възкресяващо се въображение му се стори, че този кадифено-мек звук беше тихият майчин глас, който му шепнеше с неизказана любов на ухото, за да го освободи от фаталната притъпеност. Божидар продължаваше да се вслушва неволно като малко разплакано дете в трептящите невидими вълни, които галеха майчински нежно наболялото му младенческо сърце. В трагичното положение, при което цялото му същество беше в процес на възкресяване изпод мрачините на замъгленото му съзнание, той си въобразяваше, че вижда силуета на отскоро починалата си родителка; чинеше му се, че чувстваше нейната бледа ръка, протегната към него, за да го успокои с любвеобилна майчинска усмивка; стори му се, че усещаше наблизко и майчиния дъх, който му шепнеше наставнически: „Моли се, скъпи синко, както когато беше малко момче...! Ние, чадо мое, ще се видим пак... там... на нашата Скъпа и Родна земя...!“ – Божидар виждаше като че ли бледата ѝ и костелива ръка, протегната по посока на Големия Кръст зад раменете му, като продължаваше да му шепне с по-настойчив и любвеобилен тон на гласа: „Помоли се искрено, синко...! Не се отчайвай...! И... УПОВАВАЙ СЕ САМО НА НЕГО...!“

(Долска 1959а: 44 – 45)

Младият емигрант въпреки всичко изживяно и въпреки цялото нещастие, сполетяло семейството и отечеството му, намиращо се сега под комунистически гнет, не губи християнската си вяра. Религията остава да бъде най-важната съставна част от емигрантската идентичност, сякаш именно тя е силата, която единствено е способна да се противопостави на големите политически катаклизми на епохата. И така е не само в повестта *Упование*, а и в повечето други емигрантски творби от Ирене Долска, което я прави съизмерима с религиозните писатели в контекста на българската емигрантска литература. Нека да приведем към казаното дотук и други примери от християнската ѝ поезика, като обърнем внимание върху една от последните ѝ творби.

*Двамата пленника*⁴

Романът *Двамата пленника* е сред най-сполучливите творби на Ирене Долска и представлява синтез на творческите търсения на авторката. Издаден е в Милано през 1967 г. и е емблематичен пример за присъщото на емигрантската литература обвързване на носталгията с ярко изразен и категоричен антикомунизъм. Сюжетната линия на романа се развива паралелно в две напълно различни пространства – в Народна република България, където живее и работи проф. Любен Гаврилов, известен софийски психиатър, и съответно в демократична Италия, където заминава жена му Вера с болния им син, за да бъде лекуван. Докато Вера се бори за здравето на детето си във „вражеска“ страна, проф. Гаврилов е преследван от властта като политически неблагонадежден елемент.

Доминантна роля в романа имат преди всичко отрицателните персонажи, служещи на тоталитарната власт – на партията държава. Те са навсякъде: в университетската клиника, където работи професорът, вкъщи – в лицето на домашната прислужница, на улицата, дори в Италия, където са изпратени нарочни агенти на Държавна сигурност, за да следят Вера и контактите ѝ с други български емигранти. Дотук *Двамата пленника* може да бъде определен като типичен емигрантски (антикомунистически) роман от епохата на Студената война, но в наративната структура на романа е вплетен универсалният разказ за вечния двубой между доброто и злото, посредством който се осъществява християнската идеология на текста.

Нека да се опитаме да подкрепим казаното с конкретни моменти от повествованието на романа. Проф. Любен Гаврилов произхожда от бедно семейство, но с усилия и раболепие той успява да постигне завидно социално положение. Този разказ впрочем опровергава социалната и класовата детерминираност на човека в обществото и така влиза в конфликт с марксистко-ленинския мироглед, но не това е най-важното в романа. Гаврилов е човек на науката и първоначално е представен като не особено вяващ. Скоро обаче всичко се променя и в най-трудните за себе си и за семейството си житейски изпитания той започва да търси духовна опора в християнската религия. Гаврилов сякаш изживява мистична метаморфоза в стаята на апартамента си: той има видение, че

⁴ Според днешната граматична норма би следвало да е „двамата пленници“. Проблемът за българския правопис в контекста на емигрантската литература е много деликатен. Общо взето, се употребяват два основни варианта: старият правопис, използван в България преди реформата от 1945 г., и новият правопис след въпросната реформа. Разбира се, има и отклонения от двете норми, което понякога е резултат от не особено добра езикова култура на авторите, лишени в чужбина от опитен редактор. Това не е изненадващо, като имаме предвид, че повечето емигрантски книги са авторски издания, приличащи на самиздат.

снимката на любимата му Вера изведнъж оживява, когато отчаяно пали кандилото и моли Богородица да му вдъхне сили.

Откак беше издигнал през оня паметен ден премрежения си поглед към малкото кандилце, сърцето му беше започнало да бие обнадеждено; беше сгряно от тайнствена светлина, а духът му беше подпомогнат, за да издържи докрай.
(Долска 1967а: 186)

Този мистичен момент се явява повратна точка в инициацията на главния персонаж и впоследствие незнани сили помагат на семейство Гаврилови. В мрака на дотогавашното отчаяние просветва лъчът на надеждата. Така професорът случайно среща на една от софийските улици свой бивш колега – френски лекар, когото познава от Париж, и французинът се съгласява да помогне на жената и детето му, намиращи се по това време в Рим. Но най-важният двубой между Гаврилов и главната сестра Близнакова, която е подставено лице на Държавна сигурност, тепърва предстои. Сестра Близнакова е възплъщение на злото – сякаш е самият дявол в човешки образ. Тя прави опити да го съблазни и в същото време пише доноси срещу него, претендирайки да получи в замяна на своята „вярна“ служба апартамента на семейството. Най-сетне наивният Гаврилов проумява нейните интриги:

„Ти си отровната змия, която се опитва да изтръгне силом сърцето ми! Ти, нещастнице, си демонът в човешки образ, който посяга на щастието ми! И дори на живота ми!“ [...].

Той изпита истински страх пред тази жена, която беше току-що запалила нов пожар в душата му, като се забавляваше сатанински пред неговите морални конвулсии. Както змията хипнотизира жертвата си, за да я приближи до себе си, така и бедният професор Гаврилов беше устремил безпомощно погледа си след нея, без да помръдне. Въздъхна дълбоко и прекара двете си ръце по горещото си чело... В същия момент Близнакова се беше спряла посред коридора и го наблюдаваше с властническо изражение. Той направи нерешителна крачка и пак се спря. Придвижи се към вратата, като че ли всичката му воля в този момент беше подчинена на нейната сатанинска натура, и изпита силата на нейния циничен динамизъм и демонична власт. Но образът на Вера му се представи във въображението му като безплътна сянка на ангел, който го закриляше отдалеч, за да му вдъхне сили в неравната борба.

(Долска 1967а: 201)

Демоничното в образа на сестра Близнакова е директно и еднозначно назовано:

Тя изпъква неочаквано, като дявол, изпод земята, когато най-малко мислиш за нея! Тя е навсякъде! Всичко вижда и всичко чува.

(Долска 1967а: 201)

Не буди изненада фактът, че Близнакова е живяла дълги години в емиграция в СССР и там е създавала важни контакти, поради което е представена в романа като външен и внедрен от чужди сили елемент. Медицинската сестра е възплъщение на сталинисткия режим, от който Гаврилов и готвачът Иван решават да избягат. При бягството през границата с Гърция пак се намесва божие провидение и като по чудо двамата успяват да се измъкнат. Когато изтощеният Гаврилов се среща най-сетне с Вера и детето си, в романа настъпва сякаш приказан край:

Хорът на птиченцата се засили в екстаз, като че ли идваше от Висините, за да отпразнува тържеството на Любовта над Злобата и на Вратата – над Тъмните Сили.

(Долска 1967а: 234)

Докато *Двамата пленника* може да бъде интерпретиран като типично „християнски“ роман, друго прозаическо произведение на Ирене Долска – повестта *Бригадири*, тематизира живота на село в навечерието на насилствената колективизация на земята и създаването на ТКЗС.

Бригадири

Мотиви, свързани с християнската религиозност като духовен антипод на атеистичната същност на сталинизма, можем да открием също и в повестта *Бригадири* от 1961 г., но там религиозната нишка не функционира като ключов елемент, а по-скоро само допълва образа на патриархалния български селянин. Старият свят предстои да бъде изцяло унищожен от нахлуването на чужда и непозната дотогава пагубна сила, възплътена в образа на бригадирската група, която е изпратена от партията, за да „помага“.

Бяха докарали бригадири в помощ на земеделските стопани в предстоящата жетва. Камionen беше претъпкан от млади момчета и момичета, а на предната част се развяваше червено знаме със сърп и чук. Всички наскочаха бодро от камиона в сред волни закачки и смях. Селото ечеше от възбуден кучешки лай и тяхното ехо отекваше странно и тягостно по всички краища на селото. Бригадирите пееха руски партизански песни, надпреварваха се да скандират лозунги и хвалебствия за Сталин, Тито и Георги Димитров, като отпращаха закани срещу всичко, което не беше с тях.

(Долска 1961а: 19)

Групата бригадери е настанена в къщата на дядо Лалю и семейството му. Докато синът Момчил в началото изпитва искрено доверие към гостите, дядо Лалю е убеден, че в дома му нахлува смъртна опасност. Скоро и Милена – младата и дълбоко религиозна съпруга на Момчил, разбира, че ново-дошлите бригадери носят в себе си нещо гнило, нечисто и дори демонично:

Любопитна в първите моменти, когато бригадирите се бяха появили на пътната врата, тя наблюдаваше картината отгоре. Младата жена следеше с повишен интерес и скрито външение всичките движения на гостите. Скоро обаче изражението на лицето ѝ се промени: беше ѝ неприятно да гледа волните закачки между момчета и момичета и скоро извърна стеснително глава. Беше я обхванало смущение и тръпки полазиха по цялото ѝ тяло. Тя погледна отново през прозореца; искаше ѝ се да наблюдава тези луди-млади, но техният ентузиазъм я плашеше някак. Ней се струваше, че те се въртяха около някакъв омагьосан кръг в двора, а в неговата среда като че ли беше застанал самият Сатана.

(Долска 1961a: 27)

В интимното пространство на селския двор, в утробата на селската къща – истинската крепост на патриархалното семейство – се развихря сатанинско хоро, което не предвещава нищо друго освен гибел. В патриархалния свят на българския селянин, света на традиции и дълбока религиозност, нахлува вулгарна наглост. Простацината на най-младата смяна на новия строй не представлява обаче най-голямата опасност за семейството на дядо Лалю: най-опасни се оказват по-скоро низките мъжки страсти на отговорника на групата бригадери – бивш политзатворник и новоизпечен партиец. След пошлия вечерен гуляй той издебва Милена пред входа към мазето и се опитва да я изнасили в собствения ѝ дом. Младата жена като по чудо се измъква изпод мръсните му ръце, но нощното преживяване продължава да гнети нейната неопетнена съвест. Милена е разкъсвана от мъчителна вътрешна борба, но тя решава да запази случилото се в тайна и така да предпази мъжа си Момчил и цялото семейство от трагични последици. Отговорникът обаче продължава да я преследва и за младата жена той придобива буквално демоничен облик:

[Ч]инеше ѝ се, че живият образ на Сатаната стоеше изправен пред нея и протягаше кървавите си ръце към нея. Милена страдаше с всичката сила на своето младо и неопетнено сърце.

(Долска 1961a: 27)

Главната женска героиня функционира в повестта като антипод на насилника: тя е изобразена като светица, а в някои пасажии от повестта прилича дори на света Богородица:

Беше седнала върху малкото столче пред камината и държеше детето в скута си. Сухите лозови пръчки пращяха силно в огъня и хвърляха странен блясък в нейните широко разтворени очи. Нейният уморен поглед почиваше върху загасващите пламъчета, които като наранени пеперудки трептяха с нежните крилца и бавно замираха като в агония пред нейните очи. В погледа на младата жена се четеше толкова блаженство и тиха тъга, че тя изглеждаше в тоя момент истинско възплъщение на Чудотворната Мадона. Последните пламъчета в камината догаряха бавно и техните сенки потрепваха конвулсивно върху бялата стена.

(Долска 1961а: 59 – 60)

Меланхоличното състояние на главната героиня е изградено върху едно странно противоречие: тя изживява едновременно и „блаженство“, и „тиха тъга“, сякаш сама осъзнава трагичността на своята участ. Светостта на нейния образ предполага жертвената ѝ смърт. Изображението ѝ край камината е последната статична сцена преди динамичната и трагична развръзка: миг след това Милена става жертва на поредното нападение от страна на отговорника, но този път то е фатално за нея и за цялото семейство. Пазейки тайната си до последния момент, за да защити честта си, тя става изкупителна жертва, превръща се в мъченица на архетипния свят на традиционното българско село, самото то превърнало се в жертва на бруталното нахлуване на неканеното зло, което идва не само от града, а и от далечна чужбина – от атеистичния Съветски съюз, от царството на антихриста. Тази разрушителна сила е толкова чужда и противна на света на българския селянин, че даже обичаната и обработвана от него с усилие и труд земя отказва да приеме трупа на убития престъпник:

Близко до реката, зад нивата на дядо Лалю лежеше на слънце и полуразложен трупът на отговорника на бригадирската група, когото всички бяха търсили напрасно в селото. Стотици гарвани и насекоми се виеха като облак над тялото на този, чиито останки и Земята беше отказала да приеме в своите чисти недра.

(Долска 1961а: 66)

Други творби на Ирене Долска

Освен *Упование*, *Бригадири* и *Двамата пленника* Ирене Долска е издала още пет други книги в Италия. В хронологичен ред първа е сборникът *Антология* от 1959 г., в който освен поезия са включени и два разказа, от които особено знаков за конструирането на паметта за тоталитаризма е *Царевична нива* – разказ за трагичната съдба на едно семейство, решило да премине от другата страна на Желязната завеса. През 1961 г. излиза книгата *Живите мъртъвци*, съдържаща едноименната повест и още една повест – *Изтерзани сърца*, и двете пресъздаващи комунистическа България, като и тук главните персонажи са преследвани от тоталитарната

власт. В *Изтерзани сърца* се разказва за млади социалдемократи, изключени по политически причини от университета и търсеци начин да се спасят от вездесещата власт.

По-късно, през 1964 г., излиза сборникът с разкази *Гаснеят кандилата*. Особен интерес представлява мемоарният разказ *Скъп спомен*, в който авторката реконструира личната си среща с царица Йоанна във Владая по време на съюзническите бомбардировки над София. Царската вдовица е изобразена в разказа като народна мъченица, която е обичана искрено от целия български народ. Подобни прояви на манифестирана процарска позиция се срещат и в други текстове на авторката, например в мемоарния очерк *На поклонение* от книгата с поезия и проза *Сълзи капят*. В *Гаснеят кандилата* е тематизирана преди всичко тежката участ на политическите емигранти и техните семейства. Като един от важните мотиви в творчеството на Долска се явява женската участ, ролята на жената – съпруга и майка. Смеем да твърдим, че именно тази тематична ниша е уникална в контекста на цялата българска емигрантска проза от 50-те и 60-те години на XX век. Като емблематичен в това отношение може да бъде посочен разказът *Саможертва*. Ето какво пише за сюжета на този „женски“ разказ Мая Горчева:

[С]ъпругът на Вяра е бил експерт по тютюна и се е оказал командирован в чужбина точно по време на политическата промяна. Останал там, както „остават“ дипломати и кореспонденти. Самотната съпруга с две деца трябва да търпи ухажвания на Дойнов, „авансирал през последните години като партиец“. По новия закон с амнистия за бегълците задължават Вяра да напише писмо до съпруга си да се върне. В развръзката съпругата успява да изпрати второ тайно писмо до беглеца, в което засвидетелства цялата си вяроност и го заклина да не се завръща и да не се подлъгва по неверните обещания на новия режим.

(Горчева 2023: 32 – 33)

Така вярната съпруга се жертва, за да спаси своя съпруг невъзвращенец. По този начин тя, жената, поема цялата тежест върху себе си, като остава сама с две деца в България, и то не само в името на любовта и дълга към своя мъж, а също и в името на освободителното дело, тъй като междуременно в чужбина мъжът ѝ взима активно участие в емигрантски организации и в борбата срещу софийския режим. В *Гаснеят кандилата* има и други ярки женски персонажи. Нека да споменем в тази връзка и селянката Божана от едноименния разказ, където жената (и то бременна) е главният инициатор на бягството през граница, когато семейството е преследвано като „кулашко“. Божана, персонажът на еманципираната селска жена, принася скъпа жертва, губейки нероденото си дете по време на драматичното преминаване на границата.

Ирене Долска издава в чужбина и две стихосбирки – *В тяхно име* (1964) и *Сълзи капят* (1967), като част от втората книга е публикувана по-късно в споменатата вече *Антология на българската емигрантска поезия*, съставена и издадена в Кливланд от Георги А. Петров. Освен това авторката е публикувала свои литературни и публицистични творби и по страниците на българския емигрантски печат: до 1954 г. – във в. „Свободна и независима България“, орган на Българския национален комитет на Г. М. Димитров, и в римското католическо списание „Емигрантски вестни“⁵, редактирано от францисканския свещеник Йосиф Гагов (1915 – 1967). С оглед на социокултурния аспект на българската емигрантска литература е интересен фактът, че се появяват критически и читателски отзиви за нейни творби, които очевидно се четат и дискутират, а не се озовават в читателски вакуум както при доста други емигрантски книги на български език. Такива отзиви могат да бъдат открити в различни периодични издания на българската емиграция в Европа (в. „Свобода“) и САЩ (сп. „Лъч“), което свидетелства и за съществуването на известна „критическа ниша“ в контекста на „другата литература“ на „другата България“. Някои упреци са силно политизирани и страдат от липса на чисто литературнокритически прочит. Ето какво пише напр. Георги Паприков, емигрант в САЩ, бивш легионер и член на Българския национален фронт, в писмото си до авторката:

Вашият разказ ми харесаха извънредно много. Те отразяват душевния живот на всички ни – прокудени чада на Родината. Вие сте само възплътения израз на тези наши всеобщи чувства на изгнаници – готови за жертви и борба... Едва ли съм видял по-парадоксално нещо – стихове, пропити с такава любов към Родината и омраза към поробителите, обрисувани с известната красна на убийците – правописа им...⁶

(Цит. по Долска 1961а: 5)

⁵ Списанието „Емигрантски вестни“ с подзаглавие „Месечен лист за идейно общение и защита идеалите на национална България“ излиза в Рим в периода 1949 – 1954 година. Георги Елдъръв в биографичния очерк за Йосиф Гагов *Отчето* от 1977 г. пише във връзка с издването на списанието: „За да поддържа връзките с цялата българска емиграция и за да издига културното ѝ и нравствено ниво, той започва да издава и едно списание – „Емигрантски вестни“. Той лично го пишеше на машина и го изписваше с илюстрации, които поразяваха с тяхната несръчност и наивност. По-късно списанието се превърна в печатно. Пребъдва около пет години (1949 – 1954)“ (Елдъръв 1977: 38). Отец Йосиф Гагов е роден в пловдивското село Калъчлий (днес Генерал Николаево, квартал на град Раковски).

⁶ Изречението завършва с многоточие и въпросът за правописа остава недоизяснен, но е очевидно, че авторът е недоволен от избора на Долска да пише и публикува своите творби според новата правописна норма от 1945 г. Направената след смяната на режима правописна реформа десните емигрантски среди смятат за недопустима и те съзнателно продължават да използват стария правопис.

Освен този намек за „погрешния“ избор на правописната норма (авторката прилага новия правопис) оценките за нейното творчество са изцяло положителни. За нея пишат напр. критикът Жорж Нурижан, редакторката на сп. „Лъч“ Дора Гъбенска, редакторът на в. „Свобода“ Александър Любенов и други нейни съвременници. Несъмнено след повече от половин век от появата на последната книга на Ирене Долска е необходим нов прочит на литературните качества на нейното творчество.

Вместо заключение

Прозаическото творчество на Ирене Долска е съзнателно политизирано, както и повечето творби на българските емигранти, но в него се откроява една творческа насока, която е сравнително слабо изразена в контекста на емигрантската литература. Отличително за нея е, че пресъздава своята антикомунистическа позиция посредством архетипни образи, артикулиращи вечната борба между доброто и злото. В духа на силната християнска традиция на докомунистическа България борбата срещу тоталитарното зло се води от уютното лоно на религията. Положителните герои придобиват понякога дори агиографски характеристики, а отрицателните персонажи – представители на овластената партия, са представени като възплъщение на самия дявол (сестра Близнакова от *Двамата пленника*, началникът от *Бригадири*). Като ключов архетипен образец в повествователната структура на някои от разглежданите произведения (*Бригадири*) е чуждородната същност на злото; комунистическата опасност в рамките на този дискурс е смятана за нещо външно, непознато и свършено несвойствено на мирния живот в българското село.

В контекста на българската емигрантска литература персонажите на комунисти биват изобразявани не само като пришълци от града, към който селяните по принцип се отнасят с недоверие и неприязън, тъй като за тях е източник на поквара (Левков 1958: 66). Новите господари те възприемат като свършено чужди на общността агресори, още повече че някои от тях наистина идват от далечна чужбина. Нахлуването на злото „отвън“ е ключов мотив преди всичко в селската антикомунистическа проза (Николай Левков, Тончо Карабулков и разбира се, Ирене Долска). Поетиката на тази емигрантска проза е изградена върху фаталния сблъсък между две различни концепции за времето и човешкото битие – цикличната и линеарната. При Николай Левков и Ирене Долска предмодерната цикличност на българското село, което впрочем те съзнателно идеализират, е разрушена от нахлуването на една линеарна, устремена в своята бруталност еднопосочност. Идеята за еднопосочното движение напред кореспондира с модерния супернатив за вечния прогрес, който в този случай е възплътен в марксистко-ленинската идеология. За селяните от следвоенния период на практика това означава колективизация на земята, унищожаване на досегашния им начин на живот въпреки тях-

ната съпротива и пролятата кръв. Споменатите емигрантски творби, преди всичко селските романи, повести и разкази, функционират като дискурсен контрапункт спрямо соцреалистическия роман за колективизацията и формирането на ТКЗС-та. Ролите в селската драма са разменени и изцяло отрицателният при социалистическия реализъм герой става в емигрантската проза изцяло положителен – и обратно. Всъщност и двата наративни модела са част от историята на българската следвоенна литература и не бива да бъдат разглеждани един без друг.

ЛИТЕРАТУРА

- Горчева 2023:** Горчева, М. *Единствено бягство. Скандалът на мълчаливите бягства през строго охраняваните граници на тоталитарната държава.* [Gorcheva, M. Edinstveno byagstvo. Skandalat na malchalivite byagstva prez strogo ohranyavanite granitsi na totalitarnata darzhava.] София: Литературен форум, 2023.
- Долска 1959а:** Долска, И. *Упование.* [Dolska, I. Uповanie.] Selci Umbro: Pliniana, 1959.
- Долска 1959б:** Долска, И. *Антология.* [Dolska, I. Antologiya.] Selci Umbro: Pliniana, 1959.
- Долска 1961а:** Долска, И. *Бригадири.* [Dolska, I. Brigadiri.] Selci Umbro: Pliniana, 1961.
- Долска 1961б:** Долска, И. *Живите мъртъвци.* [Dolska, I. Zhivite martavtsi.] Selci Umbro: Pliniana, 1961.
- Долска 1964а:** Долска, И. *В тяхно име.* [Dolska, I. V tyahno ime.] Milano: ИТЕС, 1964.
- Долска 1964б:** Долска, И. *Гаснеят кандилата.* [Dolska, I. Gasneyat kandilata.] Milano: ИТЕС, 1964.
- Долска 1967а:** Долска, И. *Двамата пленника.* [Dolska, I. Dvamata plennika.] Milano: ИТЕС, 1967.
- Долска 1967б:** Долска, И. *Сълзи капят.* [Dolska, I. Salzi kapyat.] Milano: ИТЕС, 1967.
- Елдъров 1977:** Елдъров, Г. *Отчето: От Йосиф Гагов 1915 – 1967.* [Eldarov, G. Otcheto: Ot. Yosif Gagov 1915 – 1967.] Мюнхен: Uni-druck, 1977.
- Левков 1958:** Левков, Н. *Земята плаче.* [Levkov, N. Zemyata plache.] Париж: Народна борба, 1958.
- Паприков 1985:** Paprikoff, G. I. *Works of Bulgarian emigrants: An annotated bibliography: books, booklets, dissertations.* Chicago: S. K. Paprikoff, 1985.
- Петров, без год.:** Петров, Г. А. *Антология на българската емигрантска поезия.* [Petrov, G. A. Antologiya na balgarskata emigrantska poeziya.] Кливленд, Охайо: Българска реч, без год.